

12. kapitel. Eksil i Weimarrepublikken

Opbrud

Efter udgivelsen i august 1923 af *Mod Dagningen* markerede Aschehoug i september Nexøs 25-års forfatterjubilæum med den første samlede udgave af *Ditte Menneskebarn*. Nexøs glæde over denne udgivelse var dog ikke udelt; til K.K. Nicolaisen skrev han:

Jubilæumsudgaven af Ditte er efter min Anmodning delt [i to bind] saaledes, at "Syndefaldet" ender hvor "Ditte" jages af Gaarden og forhutlet søger hjem til Lejet. Men det er naturligvis rent og skært Forlagsgriseri, at *Fjerde Bog, Skærsilden* ikke staar over 2^{det} Binds første men dets syvende Kapitel. Det har ærgret mig saa meget mere, som jeg hade forudset denne Kalamitet og gentagende varskoet Hr. Ravn om at passe paa. Kedeligt er det!¹

Til sådanne ærgrelser kom alvorlige bekymringer af både privatøkonomisk, politisk og ægteskabelig art.

Efter at Nexø ved nytårstide 1918-1919 havde gjort frontalt op med Socialdemokratiet og erklæret sig som kommunist, var hans aktier dalet brat. Den socialdemokratiske presse var lukket for ham, og med de velbesøgte foredrag i partiets regi var det forbi. I både den socialdemokratiske og den borgerlige presse omtaltes han med ironi og hån, senest i forbindelse med *Mod Dagningen*. Denne politisk betin-

gede isolation påvirkede også salget af hans øvrige bøger negativt.

Nexø havde siden 1919 brugt mange kræfter på at finde vej i den kaotiske danske revolutionære bevægelse, men med ringe held. I 1920'ernes begyndelse var bevægelsen reduceret til noget, der lignede ufordrageligt sektvæsen.

Ude i Europa var de apokalyptiske forventninger om en socialistisk verdensrevolution blevet skuffet. Kun i Rusland holdt kommunisterne skansen, men under store menneskelige omkostninger.

Men også på sit intimeste liv var Nexø ramt. Hans frisindede hustru Grethe var klar over, at han under sine rejser havde affærer og var hende utro, men accepterede eller affandt sig med det som noget, der ikke kunne være anderledes. Da han var i Moskva 1922, stødte Grethe som fortalt til. I deres værelse på Hotel Lux skrev hun i sin dagbog dette notat, som illustrerer hendes indstilling:

10 [december] Aften Lux. Martin sidder og skriver paa Maskine, Forord til den russisk[e] Moskvaudgave af De tom.[me] Pl.[adser] Passengerer. Han sidder og ryger Pibe og piller sig paa Kinden, saa er han nervøs, ved jeg. Den kære, kære Dreng – bare jeg dog var ham værd, det store, gode Menneske han er, og den slemme, slemme Dreng han er. Jeg gaar altid i en Forundring over at han dog bliv[er] ved at bryde sig om mig. Det eneste ved mig, som gir mig Lov stadig at være hos ham er det at jeg holder saa urimelig af ham.

Johanna stående på balkonen af huset i Allensbach, Nexø nedenfor i midten.

Men han vil jo snart ha en and[en] Kone siger han daglig. Mon det bare er det samme som Hjalmar siger til Hanne, eller er han ved at begynde et nyt og bedre Levned? Forleden saa jeg han stod med sin Almanak og der laa et Fotografi – det er selvfølgelig ”Else” – paa Klatpapiret staar ”jetzt geh ich schlafen. Gute Nacht, Else” – dein Brief und Bild – jeg kan sgutte gøre for det, men jeg kunde ikke undgaa at se begge Dele. Jeg vilde blot ønske, at han ingen Børn faar med nogen anden for det er det eneste hvor jeg er bedre end nogen anden. For det er da mig, der har faaet de dejligste Unger i Verden – til ham.²

Men da hun selv ved en lejlighed i 1923 tog sig en tilsvarende frihed, ramte det Nexø som ”et Stød i Hjærtekulen”.³ Frisindet var på dette område ikke gensidigt.

Det var i et forsøg på at give deres ægteskab en chance under andre himmelstrøg, at Grethe foreslog, familien skulle flytte til det sydlige Tyskland. Nexø ville herved komme på afstand af, hvad han oplevede som den hjemlige pressehetz (og af bysladderer om hans ægteskabelige problemer), men også af det småtskårne politiske miljø, han så frugtesløst havde brugt kræfter på siden 1919. Han ville desuden kunne bosætte sig i det land, hvor han havde sin største læserskare. Endelig ville det være gavnligt for hans helbred at opholde sig i det milde sydtyske klima. Men han håbede også at komme til et land, hvor der skete noget mere spektakulært end i Danmark. Til Marie Nielsen skrev han:

Om et Par Uger drager vi til Tyskland – alle. Jeg kan ikke taale Vejret nu, har allerede haft et Var-

sko i Form af 4 Dages Sengeleje med Slim paa Lungerne. Og jeg kan heller ikke holde Andedammen ud, jeg maa hen hvor der sker noget. Ogsaa af anden Grund ønsker jeg [at] lægge Hjemmet bag mig, og Resultatet er, at vi flytter til Tyskland, for Vinteren i al Fald – foreløbig til Baden-Baden. Skulde Forholdene blive saa vanskelige, at det ikke er til at være med Børnene, kan jeg jo let faa dem over Grænsen til Svejs.⁴

I midten af oktober 1923 drog Martin og Grethe Andersen Nexø, deres fem børn og hans gamle mor af sted med toget sydpå.

Skuffelser

Familien slog sig først ned i den lille by Unteruhldingen på nordvestsiden af Bodensøen, i et Tyskland, der efter befæstelsen af den demokratiske Weimarforfatning af 1919 havde overlevet højrenationale kupforsøg og nu var relativt stabilt.

Nexø indledte kort efter et samarbejde med kunst- og antikvitetshandleren Oscar Wöhrle i Konstanz; denne ville gerne udvide forretningen med forlagsvirksomhed. Nexø gik energisk ind som parthaver og førte fra Konstanz forhandlinger med en lang række nordiske forfattere, som meget gerne ville udkomme i Tyskland. Forlaget udgav i løbet af 1923 og 1924 foruden en tysk oversættelse af K.K. Nicolaisens lille Nexøbiografi adskillige af Nexøs egne bøger, og nu skulle det udvikles til et ’proletarforlag’, helst ’af verdensformat’. Imidlertid rammes Wöhrles forlag af finanskrisen, der dengang hærgede Tyskland. For at overleve måtte forlaget ned-drosle aktiviteten og optage et større lån. Som kautionist stod Tysklands kommunistiske parti, KPD, som Nexø havde meldt sig ind i efter flytningen til

Tyskland. Men da forlaget alligevel krakkede, viste garantierne sig at være falske. KPD betalte ikke, og Nexø sad i 1925 tilbage med en betydelig personlig gæld.⁵ Han gjorde sig ”visse Erfaringer med Hensyn til vore gode Partifællers – hjemlige og udenlandskes – Ordholdenhed”.⁶

Også med russiske kommunister gjorde Nexø sig bitre erfaringer. Da han som redaktør og forfatter omhyggeligt havde færdiggjort et samlewerk om Danmark (arbejder-, husmands-, andels- og højskolebevægelsen, den sociale litteratur med videre), som var aftalt med A.V. Lunatjarskij, og sendt manuskriptet til Rusland, syntes russerne i mellemtiden at have glemt, at de havde bestilt en sådan bog. ’Ruslandsbogen’ udkom aldrig, og de lovede honorarer til forfatterne blev ikke udbetalt. Filmatiseringer af Nexøs værker, som det unge sovjetiske filmselskab Proletkino havde stillet ham i udsigt, blev ikke til noget. Nexø var blevet bedt om at repræsentere forlaget Moskovskij Rabotskij i Skandinavien, og både Skjoldborg og Aakjær takkede straks ja til at udkomme i Rusland i mindst 10.000 eksemplarer og med en royalté på ti procent, men der kom intet ud af det.⁷ Og for salget af Nexøs egne bøger i Sovjetunionen blev der ikke afregnet. I 1926 opsummerede han sine indtryk således:

Jeg har skrevet mange Artikler efter Opfordring derovre fra. De er druknet i dette besynderlige Land, hvor emsige literære Jøder afløser hinanden i Regeringsapparatet, og hver ny tiltrædende kun har en Opgave for Øje: at annullere Forgængere Bestemmelser. [...]

Jeg har ofret nok af Tid og god Tro [på] dem og paa deres Jævnlighe i andre Lande. Kommunismen

er en stor Sag, den største og smukkeste Ide Verden har set, tænker jeg. Den vil jeg tjene, saa længe jeg lever. Men de bedste af dens Bærere er døde – myrdede; den kommer mer og mer i Hænderne paa Skvadronører og Lykkeriddere, Stræbere og rene Gavtyve, og dem maa jeg hade saa længe jeg kan trække Vejret.⁸

I flere år herefter holdt Nexø sig på lang afstand af samarbejde med kommunister, det være sig danske, tyske eller russiske. Men han blev alle dage ved med at være ven af Sovjetunionen, som i hans øjne var kommunismens inkarnation trods alt.

Skilsmisse fra Grethe

I oktober 1924 blev Nexø skilt fra Grethe. Skilsmissen synes ikke at have efterladt sig bitterhed imellem de tidligere ægtefæller. Nexø købte et hus til hende og børnene i Hagenau, ikke langt fra sin egen bopæl. Til Marie Nielsen skrev han:

Initiativet til Opbrud [fra Danmark] laa ikke hos mig men hos Grethe [...]. Nu gør jeg imidlertid det mig paatvungne Skridt fuldt ud, og løser ogsaa den formelle side af Ægteskabet. Og da Grethe er fuldt ud enig med mig – hvad der for øvrigt i dette Tilfælde er ret naturligt, og som jeg ønsker at bevare et godt Venskabsforhold, [bliver vi] boende i Nærheden af hinanden, saa jeg er i stadig Forbindelse med Hjemmet, og venter begge, at denne Fjernelse af noget, der blot er et Lig i Lasten, skal blive til Gavn og Vækst for det Venskab og Kammeratskab, der trods alt bestaar mellem os.⁹

Det lykkedes. Og Grethe, som forblev glødende kommunist, undertegnede fremover sine breve til

Jobanna med datteren Ditte, født i april 1926.

Nexø og – da han giftede sig igen – til hans nye kone 'med kammeratlig hilsen'.¹⁰

Ægteskab med Johanna

Den 18. marts 1925 indgik Nexø sit tredje ægteskab. Bruden var Johanna Katharina May, som kom fra en tysk embedsmandsfamilie i Karlsruhe, den daværende fristat Badens hovedstad. Hun var 23 år gammel og havde været sekretær i Badens landdag (parlament). Hendes forældre var justitssekretær Wilhelm Friedrich May og fru Elisabeth May. Nexøs nye svigerfar var et år yngre end ham selv og nærede andre politiske anskuelser end svigersønnen.

Parret stiftede hjem i et rummeligt hus i Allensbach, helt ned til bredden af Bodensøen. Nexø var forelsket op over begge ører i sin "lille Hausmutter Johanna".¹¹ Og det virker, som om han omsider havde fundet sig en kvinde, der fandt hans patriarkalske indstilling naturlig. Til K.K. Nicolaisen skrev han:

Her staar Johanna paa Hodet i Skuffer og Baljer og Gryder fra Morgen til Aften. Hun er en rigtig lille Husmor. Naturligvis gaar hendes Gaaen op i Hjemmet med Liv og Sjæl ud over mit Arbejde; det har hun sandt at sige rystet af sig. Men jeg finder mig i det, endda med en vis Tilfredsstillelse.¹²

Når hendes husarbejde kunne gå ud over hans skrivearbejde, skyldtes det ikke, at skramlen med baljer og gryder kunne frembringe forstyrrende larm, men at han forventede, hun stod til rådighed for ham som sekretær. Svigersønnen Søren Feldsted Sørensen fortæller:

Martin stillede store krav til hende. Hun skulle være hans husholderske, mor til børnene, hans chauffør og hans maskinskriverske, der renskrev hans manuskripter på et sprog, hun ikke forstod.

Hun har fortalt [sine døtre] Ditte og Mausi om sine besværligheder med at blive respekteret af Martin. I starten kommanderede han meget.

Men efter et skænderi syntes Johanna, at det kunne være nok. I Allensbach-huset var overetagen kun tilgængelig via en hønsestige, så da Martin kravlede op til overetagen, fjernede hun resolut stigen, satte Ditte i barnevognen og gik hen til nogle venner til en kaffetår. Så kunne Martin sidde der og tænke over sagerne.

En anden gang tabte han en argumentation og slog Johanna. Det gjorde han kun denne ene gang. Johanna meddelte ham, at hvis han gjorde det igen, ville hun tage Ditte og forlade ham for stedse.

Det var sådanne ting, der gjorde, at da jeg [i 1948] kom ind i klanen, var hun tro og loyal, men tydeligt nok magten bag klanoverhovedet. Hun dirigerede økonomien.

[...] jeg beundrer stadig, at hun holdt til det liv med Martin. Han var tit arrogant, egocentrisk og forfængelig. [...] Han var også stædig og jeg havde nogen gange fornemmelsen af, at han ikke ville indrømme fejltagelser.¹³

Folkeoplysning i Weimarrepublikken

I de følgende år skulle Nexø komme til at spille en ikke ubetydelig rolle i tysk folkeoplysning.

Weimarrepublikkens folkeoplysningsbevægelse var, ligesom den danske højskolebevægelse efter 1864, et efterkrigsfænomen. Eller måske snarere et krigs- og sammenbrudsfænomen. Den del af bevægelsen, Nexø især fik med at gøre, den såkaldte Neue Richtung (ny i forhold til kejsertidens gamle 'eks-tensive' folkeoplysning med kundskabsformidling oppefra og nedad), forklarede sin oprindelse under henvisning til, at den tyske akademiker havde mødt den tyske arbejder i felten, i skyttegravene. Der havde akademikeren fået øjnene op for folkets 'sjæ-lehunger' og for afgrunden mellem det arbejdende folk og de dannede. En af Neue Richtungs førende skikkelser, lederen af Volkshochschule Jena, Adolf Reichwein, fortæller karakteristisk, at hans egen plan om at hellige sig folkelig oplysning modnedes på det lazaret, hvor han efter at være blevet hårdt såret i 1917 måtte tilbringe tiden frem til 1919:

Foruden hvad enhver frontsoldat, der med åbent indre og ydre blik har oplevet krigen, har kunnet samle af erfaringer, bragte krigstiden mig yderligere et personligt og meget vigtigt åndeligt møde: mit møde med Grundtvig og hans værk, den danske folkehøjskole. I Champagne stødte jeg i 1917 på Hollmans udmærkede bog om den danske folkehøjskole [...]. Bogen betød et vendepunkt for mig.¹⁴

Den omtalte bog var A.H. Hollmanns *Die Volkshochschule und die geistigen Grundlagen der Demokratie* i en meget udbredt anden udgave fra 1919, som betone den danske højskolebevægelses demokratiske og demokratiopdragende karakter.

Neue Richtung var den teoretisk bedst funderede del af bevægelsen, og den havde gennem sine kontakter til delstaternes embedsværk en betydelig

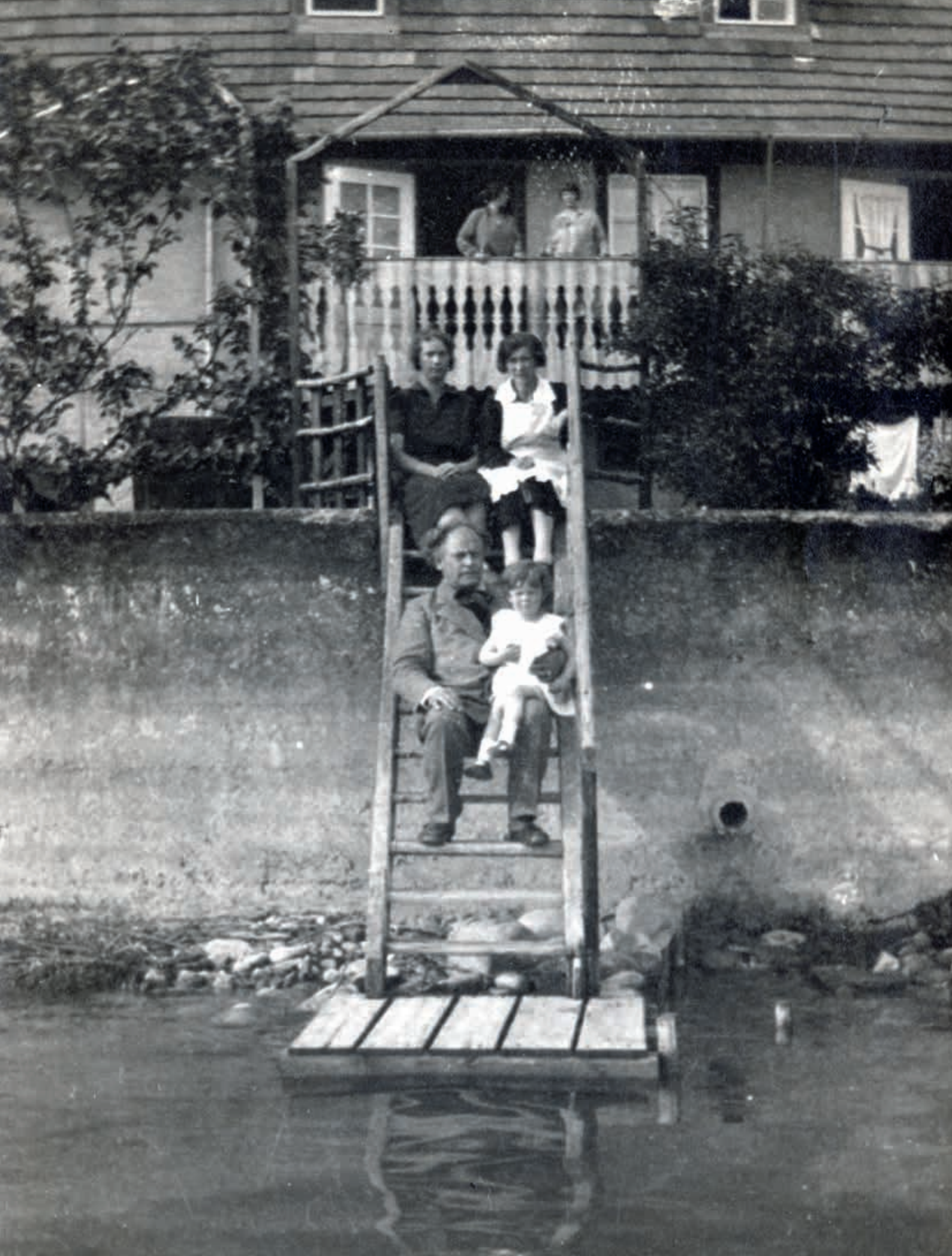
praktisk og politisk indflydelse på tysk folkeopdragelse.

Weimarrepublikkens folkeoplysningsbevægelse udfoldede sig institutionelt gennem folkebiblioteker, amatørteatergrupper, kunstforeninger, oplysningsforbund (kaldet *Volkshochschulen*) og enkelte internationale højskoler efter dansk mønster (kaldet *Heimvolkshochschulen*) med videre. Undervisningsformen i oplysningsforbundene, ikke mindst i arbejderoplysningsforbundene, var ofte studiekredsen (*Arbeitsgemeinschaft*). Bevægelsen udfoldede sig navnlig i de store byer i industriområder som Ruhr, Rhein, Sachsen og Thüringen.

I politisk henseende omfattede bevægelsen hele spektret fra venstre til højre. Neue Richtung opfattede sig for sin del som en partipolitisk neutral bevægelse, og den rummede både borgerlige demokrater og socialister. Man ville slå bro, samle folket, udjævne splittelsen mellem de utallige partier og retninger, der i sammenbruds-, revolutions- og kontrarevolutionsårene stredes om magten i Tyskland. Man ville søge menneskelige værdier bag om dette kaos, etablere et åndeligt fællesskab, give den enkelte et livsindhold, nu de gamle værdier var knust af krigen.

Retningen kan bedst betegnes som demokratisk og demokratiopdragende. Den gjorde sit til at understøtte det spinkle demokrati, der for første gang i Tysklands historie etableredes med Weimarrepublikken i 1919. Denne republiks støtte til folkeop-

*Huset i Allensbach lå helt ned til Bodensøen.
Nexø sidder med datteren Ditte på skødet.*

lysningen var til gengæld ligefrem forfatningsbestemt. Og ligesom Weimarrepublikken selv kom også den intelligentsia, der tegnede Neue Richtung, i republikkens første år til at arbejde i nogen modsætning til såvel revolutionært socialistiske som højreekstremit, nationalrevolutionære kredse, og i republikkens sidste år i modsætning til nazisterne.

I modsætning til den oprindelige danske højskolebevægelse, der havde været en oppositionel bondebevægelses udtryk, udsprang den tyske bevægelse i almindelighed ikke af nogen eksisterende folkelig bevægelse, for eksempel arbejderbevægelsen. I sin iver efter at fastholde en klasseneutral folkelighedsopfattelse måtte den del af bevægelsen, som Nexø især fik med at gøre, derfor på ham virke mere luftig og idealistisk end den danske højskole, han selv var rundet af. Den 'neutrale' tyske folkeoplysning kan heroverfor i nogen grad betragtes som en statslegitimerende og samfundsetablerende bevægelse fra oven, båret af humanistiske intellektuelle og embedsmænd.¹⁵

Foredrag

Nexø fik igennem sin foredragsvirksomhed 1925-1931 ikke så få venner og bekendte inden for folkeoplysningsbevægelsen i Tyskland, og enkelte i Schweiz, Østrig og Tjekkosllovakiet. Det var almindeligt, at for eksempel folkebiblioteker inviterede forfattere til at læse op af deres egne værker, og dét blev for Nexø en ny levevej. Hans bøger udgjorde i forvejen en del af disse bibliotekers *eiserner Bestand* (grundbestand), og der var stor forhåndsinteresse for at høre ham. I alt holdt han på seks år mindst 161 foredrag på tysk, gennemsnitligt cirka 27 om året eller et hver anden uge. Emnerne spændte vidt og gik fra hans barndoms- og ungdomserindringer, oplæsning af egne værker og forklaring af værker-

nes baggrund (for eksempel 'Grundtvigs Danmark') over almene foredrag om 'individualisme og solidaritet' til 'min Ruslandsrejse'.¹⁶

Det var begyndt, da Nexø sammen med Reinhard Buchwald, som han havde kendt løseligt siden 1912, var blevet indbudt til en konference for boghandlere, folkeoplysningsmedarbejdere med flere på det kendte mødested Burg Lauenstein i Thüringen.¹⁷ Buchwald var en af Neue Richtungs fremtrædende teoretikere, administrativ leder af skoleforbundet Allgemeine Volkshochschule Thüringen og desuden *Staatssekretär* (departementschef) i folkeoplysnings- og biblioteksanliggender for delstaten Thüringen. Han skulle komme til at åbne mange døre for Nexø.

Vært for mødet var forlæggeren Eugen Diedrich fra Jena, som var stærkt engageret i folkeopdragelse, ungdomsbevægelse og kulturformidling. Buchwald foreslog da, at den danske gæst skulle sige noget om Grundtvig og den danske folkehøjskole. Konferencens vært har sandsynligvis fundet, at det var en glimrende idé: Det var netop Diedrich, som i 1927 på sit forlag udgav en tobindsudgave af Grundtvigs skrifter, dengang det største Grundtvigudvalg på noget fremmedsprog.

Nexø imødekom opfordringen og improviserede et foredrag, som ifølge Buchwald gjorde dybt indtryk på tilhørerne. Det gjorde i hvert fald dybt indtryk på Buchwald, som bevarede det i sin hukommelse og refererede det udførligt i sine erindringer.¹⁸

Gesandt for Grundtvig

På baggrund af det improviserede foredrag på Burg Lauenstein, der var faldet i så god jord, indbød

Buchwald nu Nexø til at være festtaler ved Allgemeine Volkshochschule Thüringens årlige generalforsamling, der fandt sted i Erfurt den 4. oktober 1925. Nexøs foredrag var denne gang arrangeret i forvejen, han havde haft tid til at forberede sig, men så vidt vides talte han også denne gang uden manuskript. Til alt held foreligger der imidlertid et samtidigt og, synes det, pålideligt, nærmest stenografisk referat foretaget af en mand med godt kendskab til både Nexø og den danske folkehøjskole, nemlig Peter Manniche, Den internationale Højskoles grundlægger og forstander.

Manniche noterede sig indledningsvis, at den thüringske højskolebevægelse var ”præget af idealistiske Akademikere fra liberale eller ’socialt’ interesserede borgerlige Kredse, Theologer saa vel som Filosofer og Nationaløkonomer”, og at generalforsamlingen var ”meget broget” og modsætningsfuld. ”Den religiøst grebne Theolog og den politisk radikale Hedspore raaber paa Profeter.” De politisk interesserede kritiserede pænheden og ’neutraliteten’ og efterlyste ”Førere i den Kamp vi skal føre mod Kapital og Militarisme”. Heroverfor enedes teologer og videnskabsfolk om, at højskolen slet ikke skulle give sig af med at besvare spørgsmål om klassekamp og fredssag, men alene sætte de unge i stand til ”selv at tage Stilling i de store Livsspørgsmål.” Debatten om folkeoplysningens partiskhed eller ’neutralitet’ glødede, og Nexø talte sig lige midt ind i denne debat:

Jeg er taknemlig over, at jeg faar Lejlighed til at tale for tyske Højskolemænd om mine Oplevelser som Elev i en dansk Højskole, thi ”gammel Kærlighed rustet ikke”, og jeg holder af at tale om den Tid, der var den lykkeligste i mit Liv. Det er Fol-

kehøjskolens største Opgave at gribe *Ungdommen*. Jeg er slet ikke ked af, at jeg ikke fik nogen egentlig Skoleundervisning som Barn, thi den systematiske Undervisning kunde man sikkert uden Skade udsætte til 17-18 Aars-Alderen, men jeg vilde ikke for nogen Pris undvære mit Højskoleophold, der blev mig en uventet, men rig Oplevelse i min Ungdom, da jeg hungrede og tørstede efter Viden og da Tidens Problemer brændte i mig. Det var Højskoleforeningen i Rønne, der sendte mig paa Højskole. Jeg ved ikke, hvem der gav Pengene, thi Højskolemændene dengang var grebet af en usædvanlig Idealisme, der gjorde dem beredte til at ofre, naar deres Sag krævede det. [...] Grundtvig er vel nok den nyere Tids største Aand, ikke blot i Danmark, men i hele Norden.

Her fulgte de allerede citerede ord om den grundtvigske materialisme, om at Grundtvig søgte at *forbinde* himmel og jord. Og Nexø betonedes derfor dels, at ”Det religiøse Liv var i Askov ikke som saa ofte i Tyskland et Element for sig, men det gennemtrængte som en Understrøm hele Livet” og dels, at Grundtvig ”i korte Fyndord som ’da har i Rigdom vi drevet det vidt, naar faa har for meget og færre for lidt’ forkyndte Evangeliet om social Lighed.”¹⁹ Om forholdet til det politiske mente Nexø, at den danske højskole havde mistet indflydelse, men at den ville genvinde denne indflydelse,

hvis den bliver i Stand til at forny sig selv og staa midt i Kampen for Løsningen af de sociale og politiske Spørgsmaal, som en ny Tid stiller, samtidig med at være hævet over dem.

Om forsamlingens modtagelse af talen beretter Manniche:

Andersen-Nexøs Foredrag blev modtaget med stærk Begejstring. For ”Profeterne” og ”Samfundsreformatorerne” var det en Bekræftelse af deres Syn paa Højskolens Opgave, for de andre blev det et Vidnesbyrd om Ensidigheden, men ogsaa Styrken hos den, der har Tro til at være ”Forkynder.”²⁰

Nexøs bemærkninger om den grundtvigske materialisme var først og fremmest møntet på de ’neutrale’ teologer, der nødigt ville blande kristendom og politik sammen. Men skønt han fremhævede den klassiske højskoles sammenhæng med bøndernes sociale kamp, var han meget vel klar over højskolens indirekte forhold til klassekampen – og over ønskværdigheden af dette indirekte forhold. Højskolen burde altså nok ’stå midt i kampen’, men den skulle ’samtidig være hævet over’ denne kamp. Højskolearbejde var ikke noget politisk arbejde, det var et folkeligt arbejde. Men hvis højskolen udførte dette arbejde alvorligt, ville det have politiske følger, for det sociale og det folkelige kan ikke skilles ad.

Efter denne tale arrangerede Buchwald en hel foredragsturné for Nexø, hans første i Tyskland.

Hohenrodter Bund

Den 17.-25. maj 1928 var Martin og Johanna Andersen Nexø i Schwarzwald, hvor de var indbudt til sammen med ledende folkeopdragelsespraktikere, embedsmænd og pædagogiske tænkere fra hele Tyskland samt enkelte fra Østrig og Tjekkosllovakiet, inderkredsen af Neue Richtung, at deltage i et symposium om ’verdensanskuelse og voksenopdragelse’. Mødet fandt sted på ferie- og rekreations-hjemmet Hohenrodt, hvor deltagerne kunne tilbringe en uforstyrret uge sammen. Tilsvarende

Hohenrodteruger havde været afholdt årligt med forskellige temaer siden 1923, dette var det sjette i rækken. Mødestedet havde givet navn til det såkaldte Hohenrodter Bund, som nærmest var et opinionsdannende debatforum for Neue Richtung.²¹ Initiativet til Hohenrodterugerne var udgået fra en af Neue Richtungs mest fremtrædende pionerer, ideologer og organisatorer, Dr. Robert von Erdberg, *Ministerialrat* (kontorchef) i det preussiske undervisningsministerium, forfatter til en lang række skrifter om folkeopdragelse. Antallet af deltagere i Hohenrodterugerne var begrænset til cirka 60, dels på grund af indkvarteringsmulighederne på Hohenrodt, dels fordi dette antal fungerede godt i arrangementets symposiekarakter. Og man meldte sig ikke som deltager, man blev indbudt. Kredsen blev sammensat, så den repræsenterede forskellige politiske holdninger (dog ingen fascistiske), alle tyske regioner og forskellige arbejdsfelter inden for folkeopdragelsen. Von Erdberg vurderede personligt enhver, der blev bragt i forslag, og afgjorde sammen med den inderste inderkreds den eventuelle relevans af den pågældendes tilstedeværelse. Denne fremgangsmåde bidrog til at give Hohenrodter Bund et elitært skær og gav anledning til adskilligt intrigemageri. At blive indbudt til Hohenrodteruge var en slags hædning eller udnævnelse, at blive forbigået kunne være pinligt. Nexø med frue var blevet bragt i forslag af Reinhard Buchwald og de thüringske højskolefolk.²²

Martin Buber

Efter foredrag og debat om folkeopdragelse og verdensanskuelse og om videnskab og verdensanskuelse fulgte et oplæg om kunstens betydning for samtiden. Den efterfølgende debat drejede sig ikke mindst om kunst og tendens. Paul Hermberg, professor i

social- og erhvervsstatistik, siden 1919 medlem af det tyske socialdemokrati SPD, lagde ud med den påstand, at arbejderne var fuldstændig ligeglade med enhver kunst, som ikke havde social tendens. Hermbergs indlæg vakte protester fra blandt andre Wilhelm Flitner, professor i pædagogik og en af landets førende reformpædagoger. Han fandt det vanskeligt at definere, hvad tendenskunst egentlig var. Var for eksempel *Pelle Erobreren* tendenskunst eller ej?²³

Det svarede *Pelle Erobreren's* forfatter så selv på, og svaret refereredes således:

Kunst er en udlevet tids anliggende, kunst er bundfald, enhver dalende tidsalders ledsagefænomén. Det unge menneske skaber, bedstefaderen bliver kunstner. Ibsen, Bjørnson, Strindberg har ikke mere noget at sige os i dag.

Til dem kunne man kun have et æstetisk forhold. Ibsen for eksempel kendte intet til menneskelig nød, kun til individuelle, private problemer.

Det er den enkeltes tragedie, løsrevet fra den almene sammenhæng. Vi har ikke mere noget at gøre med disse 'alkovetragedier' af rent personlig art [...] (Nora går ind i Nirvana, men faktisk begynder livet først da). Det er altså en ynke at være kunstner (Han [Nexø] er glad for, at han ikke selv er det). I gamle dage gik sangeren i spidsen, nutidens kunstner er artist. Liv er kamp og opgør, korporligt og åndeligt, og hvor den ophører, hersker døden. Der findes intet liv uden tendens og ingen kunst uden tendens; tendens er forbindelse med livet af i dag. Vi står i dag i en overgangstid, den gamle og den nye tid overlapper hinanden. Til den gamle tid hørte kunsten. Men den nye tid

efterligner den gamle i denne henseende (proletarisk kunst i Rusland). Det, det kommer an på, er imidlertid at forlade denne æstetik og få grund under fødderne for livet. Den kunst, der først skal opsøges, har ikke mere nogen værdi for livet.²⁴

Nexøs antiæstetiske indlæg vakte til modsigelse fra flere deltagere, og navnlig fra den østrigsk-jødiske religionsfilosof Martin Buber, som dengang underviste ved universitetet i Frankfurt am Main.

Kunst var bestemt ikke bundfald, mente Buber, kunst var ikke opgivelse af liv; klassisk kunst havde været forkyndelse, fødsel. Nutiden var desperatio-nens trøstesløse tid. Hos for eksempel Flaubert blev hele verdenshistorien fremstillet som ligegyldig kronologi. Kunsten var i dag behersket af den forestilling, at kun tingsverdenen var virkelig. Hvad var der blevet af det guddommelige?²⁵ I øvrigt mente Buber, at der taltes for meget om modsætninger mellem verdensanskuelser; det var, som om man til-lagde disse verdensanskuelser selvstændigt liv, men i virkeligheden havde for eksempel de politiske par-tier ofte glemt, hvad de egentlig kæmpede for. De forskellige organisationer var blevet til deres egne formål. "Den virkelige, ægte front står i dag ikke mellem den ene og den anden verdensanskuelse, men går tværs igennem *alle* verdensanskuelser"²⁶. Der var løgn at bekæmpe i alle lejre, så opgaven måtte være at afdække modsætningerne mellem det ægte og det uægte overalt.

Debatten kom vidt omkring i de følgende dages foredrag om blandt andet filosofisk og religiøs ver-densanskuelse (Martin Buber), folkeoplysningens forhold til kapitalismen (Paul Hermberg) og til statsmagten (Robert von Erdberg).

Nexø følte sig i godt selskab og nød samværet. Von Erdberg afsluttede sin beretning fra den sjette Hohenrodteruge ved at rette en særlig tak til Nexø og Buber, som havde givet ugen ”dens særlige præg. [...] Hvad disse to havde at give i det personlige samvær og under diskussionerne, er af alle deltagere blevet taknemmeligt modtaget som en rigdom.”

Von Erdberg noterede sig også, at Nexø ved afskeden ”erklærede, at Hohenrodtkonferencen havde været den dejligste uge, han havde oplevet i Tyskland.”²⁷

En anden deltager udtalte mange år senere, at Hohenrodter Bunds centrale idé og praksis stadig stod for hans øjne i et bestemt sindbillede: billedet af jøden Martin Buber, marxisten Martin Andersen Nexø og den katolske præst Anton Heinen, som under en eftermiddagsspadseretur talte så indgående med hinanden, at de gang på gang standsede op og syntes at have glemt tid og sted.²⁸

”Den tragiske Jonglør”

Efter meningsudvekslingen med Buber synes Nexø ikke at have blandet sig mere i debatten.²⁹ Men på en af ugens sidste aftener læste han fortællingen ”Den tragiske Jonglør” op for forsamlingen. Så vidt

Side 272-273: 60-årsfødselsdagen 26. juni 1929 indledtes med en frokost på Bellevue Strandhotel for litterære, personlige og politiske venner og bekendte med statsminister Thorvald Stauning i spidsen. Nummer to fra venstre på første række er Louise Abenth, derpå hendes mand Johan Skjoldborg som holdt hovedtalen under frokosten, Johanna Andersen Nexø og Nexø selv med datteren Ditte. I anden række yderst til højre undervisningsminister F.J. Borgbjerg og bag ved Nexø Hartvig Frisch, som begge talte ved festen om aftenen.

vides havde han i forvejen grundforløb og stof til fortællingen, men inspireredes af mødet til at skrive den færdig nu.³⁰ I de senere trykte udgaver fik den undertitlen ”(En Drøm, drømt og derpaa forelæst under en Turnering mellem tyske Filosofer Sommeren 1928)”.

”Den tragiske Jonglør” er en rammefortælling, hvori der meddeles en drøm. Drømmen spænder tidsmæssigt over fortællerens liv fra barndom til død. Fortællingen åbner med en hyrdeidyl, der viser fortælleren som et barn i pagt med naturen, som ubevidst og lykkeligt naturvæsen. Idyllen brydes, da Gud griber ind og kræver, at han skal ”[...] se at blive Menneske [...], først og fremmest maa du lære at tænke, saa du kan tage Byrden af min Verden fra mig.”³¹ Gud overlader det til fortællerens eget ”sunde instinkt”,³² hvorledes han skal lære sig dette. Men udefra melder samfundet sig, og fortælleren kommer i skole, ”Jonglørskole – *Den sorte Skole* som vi Drengene kaldte den os imellem”.³³

Nexøs skildring af denne sorte skole er et grundtvigsk mareridt. Her tilegner man sig først og fremmest abstraktionens kunst. Eleverne måtte ”ikke for nogen Pris røre Jorden, da det umuliggjorde al Tænken, men skulde holde Fødderne dinglende i Luf-ten”.³⁴ Og de jonglerede med alt, med mad og drikke og tøj.

Enkelte af os jonglerede saa behændigt med deres Suppetallerken, at Suppen ikke blot ikke spildtes, men tvært imod gik til Vejrs og blev borte i Luf-ten.

Og dette: at faa en Ting til at gaa til Vejrs og forsvinde deroppe, var det højeste, der kunde naas,

selve Maalet for vor Undervisning. Og hvilket op-
højet Maal!³⁵

Efter en kneben afgangseksamen (fortælleren er til sine læreres sorg for jordbunden) ansættes han modvilligt i et cirkus, hvor han skal optræde som begrebsjonglør. Men abstraktionsfærdigheden er en djævelsk besættelse, som har ødelæggende indvirkning på alt, hvad den kommer i nærheden af, først og fremmest de nærmeste livsbetingelser, der præsenteres i bastante symboler: det daglige brød, et blødende menneskehjerte, hovedet af fortælleren's mor, hans eget hjerte, jordkloden og endelig "Gud Herrens bedrøvede Aasyn."³⁶ Og cirkusdirektøren viser sig at være "Djævelen selv, den sorte Kunsts Stormester, komisk udhalet med Doktorhat og Professorbriller – *Diabolus Disputax!*"³⁷

Abstraktionerne tager bogstavelig talt magten, og fortælleren undslipper først sin rolle ved at begå selvmord. Han drukner sig og forsøger i et sidste bedrag at få det til at se ud som en ulykke. Den afsluttende pointe leveres som illusionsødelæggelse med direkte appel til tilhørerne:

Idet Bølgerne lukker sig over mig, vaagner jeg op
– ikke i min Seng men her i Foredragssalen [...].
Sovet hade jeg dog ikke – jeg maa bestemt afvise
enhver Formodning af denne Art. Jeg var blot
faldet i filosofisk Trance!³⁸

Denne afslutning var i god, selvdestruktiv overensstemmelse med fortællingens antiæstetiske tendens. Men den effekt, Nexø opnåede med en sådan ironisk appel over for tilhørerne, dækker over, at fortællingen også er et udtryk for forfatterens egne

vanskeligheder med rollen som digter. "Den tragiske Jonglør" er ikke kun antiakademisk satire, men også selvkritik, er ikke kun afsløring, men også selvafløring og udtryk for tvivl. Var også Nexø's egen kunst, der var tænkt som etisk-politisk handling, 'bundfald'? *Virkede* den efter hensigten? Det var de spørgsmål, Nexø havde stillet sig selv og sine læsere, siden han skrev *Ditte Menneskebarn's* slutord: "Naaede hun at blødgøre Hjærter?"³⁹

I mytisk form fremstiller "Den tragiske Jonglør" denne tvivl under henvisning til Johannesevangeliets første ord:

Ak jeg arme Gøgler!

I Begyndelsen var Ordet, og Ordet var af Gud, og Ordet *var* Gud. Men Satan tog det og spillede Bold med det.

Se, han forbytter Tingene, jeg spiller med, opfanger dem fra Kulissen og sender mig andre ud.⁴⁰

Her taler en desillusioneret Nexø, som blev digter i et miljø, hvor man troede på, at ordet skaber, hvad det nævner, men som nu fandt sig fanget mellem denne oprindelige erfaring og en ny: at ord kunne være en erstatning for handling.⁴¹

Heinrich Kautz

Et andet bemærkelsesværdigt udtryk for den opmærksomhed og velvilje, Nexø nød i brede kredse af det frisindede Tyskland i Weimarrepublikken, er Heinrich Kautz' bog *Die Welt des armen Mannes* ('Den fattige mands verden') fra 1932. Denne bog udgjorde med sine over 300 sider den største, grundigste og mest systematiske analyse af Nexø's

forfatterskab, især *Pelle Erobreren* og *Ditte Menneskebarn*, som nogensinde havde foreligget på noget sprog.

Kautz var teoretisk pædagog, redaktør af det toneangivende tidsskrift for katolsk pædagogik, *Pharus*. Hans indfaldsvinkel til Nexøs forfatterskab var dog hverken litteraturhistorisk eller biografisk. *Die Welt des armen Mannes* er en psyko-sociologisk analyse af proletarisk bevidsthed, nærmere bestemt af socialismen, ikke som teori, men som utopi, som spontan folkelig forestilling. Til denne analyse leverer Nexøs forfatterskab hele materialet, idet Kautz aflæser det symptomalt som repræsentativt udtryk for proletariske bevidsthedsformer. Rent videnskabeligt er det jo nok en vovelig sag at bruge romanfigurer således, men *Die Welt des armen Mannes* var under alle omstændigheder et stærkt udtryk for den respekt, der stod om Nexø i Weimarrepublikken, også i socialt orienterede kirkelige kredse.

Bogen fik dog ikke lang tid at virke i. Hitlers magtovertagelse fandt sted året efter dens udgivelse, og dermed var det forbi med enhver fri folkeoplysning, også den katolske. De oplysningsforbund og højskoler med videre, der ikke lod sig omdanne til organer for nazismen som den statsligt kontrollerede fritidsorganisation *Kraft durch Freude*, blev alle lukket ned.

Nexø så skriften på væggen og valgte at flytte hjem til Danmark i tide.

Side 276-277: Studenter fra Sankt Jørgens Gymnasium råber hurra på 60-års fødselsdagen for både Nexø og, på hans opfordring, for Sovjetunionen,

60-årsdagen

Efter Nexøs tilslutning til Socialistisk Arbejderparti i januar 1919 havde den socialdemokratiske presse, hvori han havde været en flittig skribent siden 1912, været lukket for ham. Hans tyske udlændighed uden for partipolitik mildnede efterhånden modsætningerne, og fra februar 1925 genoptog han samarbejdet med *Social-Demokraten*, til hvilken han i de følgende år foruden skønlitterære bidrag skrev en lang række artikler, navnlig om tyske forhold. Han forblev dog partiløs.

Da Nexø fyldte 60 den 26. juni 1929, var alt gammelt nag mellem digter og parti manet i jorden. Socialdemokratiet organiserede en storstilet fest for ham i Idrætshuset i København, afsluttende med et fakkeltog frembåret af unge socialdemokrater i tusindvis. Blandt dagens hyldesttalere var statsminister Stauning, undervisningsminister Borgbjerg og formanden for det kulturradikale Studentersamfundet Hartvig Frisch. I sin svartale tiltalte Nexø forsamlingen: 'Kære venner og partifæller'.

Kommunisterne skumlede, og *Arbejderbladet* optrykte drillende citater fra 1919 med Nexøs arge kritik af det kontrarevolutionære Socialdemokrati.⁴² Og kommunisterne glemte, som vi senere skal se, ikke Nexøs omgængelse med Socialdemokratiet.

Hillerød

Da Nexø den 1. marts 1930 flyttede ind i et hus på Skansevej i Hillerød, var der mange, der gerne ville se familien. Blandt de lokale var familien Begtrup på Frederiksborg Højskole. Højskolen var grundlagt 1895 af Holger Begtrup, men han havde i 1925 formelt afgivet ledelsen til sin søn Frederik og den-

nes kone Anna, en datter af Jacob og Ingeborg Appel; han boede imidlertid fortsat på skolen som dens nestor og holdt sine foredrag. I Nexøs og mange andres øjne var Frederiksborg Højskole fortsat *Holger Begtrups højskole*, og nu genopfriskedes det gamle venskab 'som rosenbånd fra ungdoms dage'.

Den nu seksårige Ditte, ældste barn af Nexøs ægteskab med Johanna, blev sat i den lille friskole, som Holger og Johanne Begtrups datter Elisabeth, 'Bette', drev i tilknytning til højskolen.

Også det gamle venskab med Eline Begtrup blev opfrisket i disse år. Hun havde sit hjem ikke langt fra Hillerød, hvor hun boede sammen med sin søster. Eline Begtrup mødte jævnligt op i 'Bettes skole' og fortalte børnene naturhistorie. Hun besøgte familien Nexø på Skansevej. Som nævnt forærede han hende i 1930 *Ditte Menneskebarn* og i 1939 *Vej's Ende*.⁴³

Et nyt bekendtskab stiftede han med Holger Begtrups søn og svigerdatter, Erik og Bodil Begtrup; hun blev senere gesandt på Island. Familien Nexø var nogle gange på besøg hos dem.

Om Nexøs og Holger Begtrups indbyrdes forhold i disse år får man et indtryk fra Hugo Iltis, leder af den tysk-tjeckiske højskole, Volkshochschule Brunn, som, da han i 1931 studerede højskolevæsen i Dan-

mark, havde Nexø som fører: "Jeg var med ham på højskolen i Hillerød. Holger Begtrup [...] glæder sig over Nexøs besøg [...], og han tiltaler ham med 'du, Martin'."⁴⁴

De fornyede venskaber førte med sig, at Nexø blev indbudt som taler ved højskolens efterårsmøder i 1930 og 1931. For gammelt venskabs skyld afslog han, der ellers havde en væsentlig del af sine indtægter fra foredrag, at modtage honorar.⁴⁵

Men der var også andre venskaber at pleje. Ditte Nexø Sørensen fortæller:

[...] det var et problem, at når vennerne skulle tage den lange vej til Hillerød, skulle det være på en heldagstur. Det gik for meget ud over fars arbejdsro og mors husholdningspenge, så vi flyttede til Gentofte. Men nu var det blevet for nemt. Der kom gæster næsten hver dag. Vi flyttede til Stenløse, og alle Hillerød-problemerne vendte tilbage.

I virkeligheden elskede far at have gæster, og det uanset om det var de virkelig gode venner, bekendte, en omvandrende skærslipper, der tilbød sine tjenester lige omkring spisetid, eller nogle børn, der var kommet cyklende langvejsfra for at få en autograf. Dørene var åbne for alle, og så måtte vi om fornødent spise vandgrød nogle dage.⁴⁶

MARTIN ANDERSEN NEXØ

DIGTE

FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO. — KØBENHAVN